

Hanefî-Eş'arî Ebû Cafer es-Simnânî ve Kendisine Yönelik İthamlar

Hanafi-Ash'ari Abū Djafar al-Simnānī and Accusations Against Him

İsa Koç¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İsa Koç (Dr. Öğr. Üyesi),

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Isparta, Türkiye

E-posta: isakoc@sdu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6928-9282

Başvuru/Submitted: 03.04.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

19.06.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

06.07.2023

Kabul/Accepted: 11.07.2023

Atıf/Citation: Koç, İsa. Hanefî-Eş'arî Ebû Cafer
es-Simnânî ve Kendisine Yönelik İthamlar. *İslam
Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2,
(Eylül 2023): 785-807.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1276337>

ÖZ

Fıkıhta Hanefî, itikadî açıdan Eş'arî kimliğiyle dikkat çeken Ebû Cafer es-Simnânî (öl. 444/1052), yaşadığı dönem açısından İslâm düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Simnânî'nin İslâm düşüncesi ve özeldE eş'arîlik mezhebi içerisindeki yerini tespit etmektir. Çalışmada şahıs üzerine derinleşme yöntemiyle müellifin tartışmalı olan bazı konulardaki fikir dünyası tespit edilmektedir. Ayrıca bu makalede farklı kaynaklardan yapılan çapraz okumalar sayesinde müellif hakkında oluşmuş bazı kanaatler, yine onun günümüze ulaşmış tek eserinden hareketle kritik edilmektedir. Eş'arîliğin teşekkülünden hemen sonra yaşayan Simnânî, Bâkîllânî'nin sistemini takip ederek onun düşüncelerinin Batı bölgelerine ve özellikle Endülüs'e taşınmasına aracı olmuştur. Bu çalışmada Simnânî'nin takip ettiği "Bâkîllânî geleneği"nin durumu ve bu geleneğin gelişimi hakkında tespitler yapılmaktadır. Ayrıca mârifetullah, teşbih-tecsim konuları çerçevesinde Allah'ın sıfatları, peygamberlik müessesesi ve Hz. Muhammed'in fazileti, ruh-beden ilişkisi özelinde Dehrîlik ve tenasüh gibi konularda Simnânî'ye atfedilen görüşlerin ayrıntıları ve onun bu konular hakkındaki fikirleri incelenmektedir. Makalede Simnânî'nin, 5./11. yüzyıl Eş'arî düşüncesinin tarihsel gelişimine katkı sağladığı ve Eş'arîliğin Batı'ya intikalinde kurulan zincirin önemli bir halkası olduğu tespitinde bulunulmaktadır. Ayrıca bu çalışmada *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* adlı kitabının "klasik ve kelâmî Eş'arîliğin" özelliklerini yansıtan kıymetli bir eser olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Ebû Cafer es-Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, Hanefî, Eş'arî

ABSTRACT

Hanafi jurist and Ash'ari theologian Abū Djafar al-Simnānī (d. 444/1052) played an important role in the period in which he lived. The aim of this article is to determine Simnānī's place in Islamic thought and in particular in Ash'arism. The author's ideas and world of thought are determined by the method of focusing on the person. In addition, this article, sheds further light on some opinions about the author based on his only surviving work thanks to cross-readings made from different sources. Simnānī, who lived

right after the establishment of Ash'arism, followed Bâqillânî's system and was instrumental in transferring his thoughts to the West and especially to Andalusia. In this study, determinations are made about the status of the "Bâqillânî tradition" followed by Simnânî and the development of this tradition. In addition, the details of the views attributed to Simnânî on issues such as the attributes of Allah, the institution of prophethood and the virtue of Muhammad and his ideas on these issues are examined. This article seeks to demonstrate that Simnânî is an important link in the chain of the historical development of eleventh century Ash'arî thought. Our study shows that his work *al-Bayân an usûl al-îmân* is a valuable work that reflects the characteristics of "classical and theological Ash'arism".

Keywords: History of Islamic Sects, Abû Djafar al-Simnânî, *al-Bayân an usûl al-îmân*, Hanafî, Ash'arî

EXTENDED ABSTRACT

Hanafî jurist and Ash'arî theologian Muhammad b. Ahmad b. Muhammad played an important role in the period in which he lived. Abû Djafar al-Simnânî was born in a place called Simnân in 361/971-2 and died in Mawsil in 444/1052. He lived mostly in Baghdâd and later in Mawsil, where he acted as kâdî. In fîqh, it is stated that he wrote several works, the titles of which are not known. Above all, however, he was known as a theologian a Hanafî adherent of the Ash'arî doctrine, of whom there were but few at the time. His master was the kâdî Abû Bakr al-Bâqillânî, himself a Mâlikî; al-Simnânî was known as his main disciple. Abû Djafar al-Simnânî's son, Abû al-Hasan Ahmad had a very similar profile to his father: he was both Hanafî and Ash'arî, and was also a kâdî in Baghdâd.

Although many names are included in the list of his masters and disciples, the point that should be emphasized in Simnânî's life adventure is that he was Bâqillânî's disciple and Bâcî's master for a year. In this context, the sequence of (1) Ash'arî (2) Bâhilî and Tâ'î (3) Bâqillânî (4) Simnânî (5) Bâcî is worth mentioning in terms of both Simnânî's world of thought and his influence on Islamic thought. In the work that has survived, Simnânî gives some details about his own works. Many of them are on the science of kalam. His work entitled *al-Tabaqât fî al-Qadr* and comments about a third book of his containing the same subjects are mentioned in his work. Ibn Hazm also mentions another book of Simnânî besides *Kitâb al-Îmâmah*, and from the evaluations he has made, it is understood that this work is not the same as *al-Bayân* that still exists today. In the light of this information, apart from the works of fîqh, it can be said that he has at least four books; including *al-Bayân* which have survived to the present day and his works on fate, imamate and theology.

From historical sources it is clear that most of the information about Simnânî is given in the works of Ibn Hazm and later in Ibn Taymiyya. As a matter of fact, Ibn Hazm is the only name that cannot be left out regarding Simnânî, about whom there is not much information other than encyclopedic knowledge. However, it has been determined that the sources used

by Ibn Hazm in his evaluations about Ash‘arism are limited because he only makes use of Simnānī’s works. It should not be forgotten that Ibn Hazm’s assessments of Simnānī’s are based on insults and criticism, and that the narrations he conveys should be interpreted in the light of Simnānī’s own work and other sources.

The aim of this article is to determine Simnānī’s place in Islamic thought and in particular in Ash‘arism. The author’s ideas and world of thought are determined by the method of focusing on the person. In addition, this article, sheds further light on some opinions about the author based on his only surviving work thanks to cross-readings made from different sources. Simnānī, who lived right after the establishment of Ash‘arism, followed Bāqillānī’s system and was instrumental in transferring his thoughts to the West and especially to Andalusia. In this study, determinations are made about the status of the “Bāqillānī tradition” followed by Simnānī and the development of this tradition. In addition, the details of the views attributed to Simnānī on issues such as the attributes of Allah, the institution of prophethood and the virtue of Muhammad and his ideas on these issues are examined. This article seeks to demonstrate that Simnānī is an important link in the chain of the historical development of eleventh century Ash‘arī thought. The article seek to show that his work *al-Bayān an usūl al-īmān* is a valuable work that reflects the characteristics of “classical and theological Ash‘arism”.

Giriş

İslâm düşünce literatürü, erken dönemlerden itibaren âlimler tarafından yapılan çalışmalarla önemli kazanımlar elde etmiştir. İslâm düşünce geleneğinin 4./10. yüzyılı özellikle mezheplerin teşekkülü açısından kritik bir dönemi teşkil etmektedir. Söz konusu süreçte Hanefîler arasında Kerhî (öl. 340/952), Hanbelî gelenekte Hallâl (öl. 311/923) ve Eş'arî düşüncede İbn Fûrek (öl. 406/1015) gibi ön plana çıkan âlimler, mensup oldukları mezheplerin aslî kurucuları olma özelliğine sahip isimlerdir. Aynı çerçevede Şâfiî âlimler içerisinde İbn Süreyc (öl. 306/918) ve Mâlikî âlimlerden Ebû Bekr el-Ebherî'nin (öl. 375/986) ismi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte mezhepler arası ilişkiler bağlamında Kerhî ve Saymerî (öl. 436/1045) gibi isimlerin Mu'tezilî-Hanefî,¹ Bâkılânî (öl. 403/1013) başta olmak üzere bazı âlimlerin ise Eş'arî-Mâlikî düşünceyi fikir dünyalarında bir araya getirdikleri bilinmektedir. Bu bakımdan "Hanefîlerin Mâtürîdî veya Mu'tezilî, Mâlikî ve Şâfiîlerin Eş'arî olduğu" genel kabulünün dışına çıkan Ebû Bişr el-Cürcânî (öl. 411/1020), Kâdî Abdülcebbar (öl. 415/1025)² ve Ebû Cafer es-Simnânî (öl. 444/1052) gibi isimlerin göz ardı edilmemesi gerekir.

Mezheplerin bünyesinde ilmî faaliyet yürüten isimlerin ve eserlerinin tespit edilmesi, onların intisap ettiği ekolü ve genel hatlarıyla İslâm düşüncesini anlayabilmeyi ve büyük fotoğraf hakkında doğru değerlendirmeler yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede makalenin konusu olarak belirlenen Ebû Cafer es-Simnânî, 5./11. yüzyıl Eş'arî düşüncesi açısından mühim bir şahıstır. Simnânî; farklı fikhî ve itikadî geleneklere mensup olması, ona atfedilen görüşler ve onun bu konulardaki kanaatleri, kendisinden ders alan öğrencileri ve yazmış olduğu kitaplarıyla üzerinde durulması gereken bir isimdir. Ebû Cafer es-Simnânî'nin düşünce dünyasını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, onun Eş'arî düşünce içerisindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca müellifin *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* adlı eserinin, İslâm düşüncesine katkısının tespit edilmesi de bu çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Simnânî'nin sahip olduğu diğer görüşleri, Ehl-i Sünnet telakkisi, özellikle Mu'tezile ve diğer fırkalara yaklaşımı gibi konular hakkında bu makalenin boyutunu aşması sebebiyle müstakil bir çalışma yapılması planlanmaktadır. Bahsedilenlere ek olarak kaynaklarda kendisine yer verilen konular ve âlimlerin onun hakkındaki değerlendirmeleri makalenin kapsamına dâhil edilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda bu çalışmada deskriptif bir yöntemle şahıs üzerine derinleşme prensibinin takip edileceğini ve muhaliflerinin Simnânî hakkındaki kanaatlerinin çapraz okumalarla kritik edileceğini söylemek gerekir.

Ebû Cafer es-Simnânî hakkında ülkemizdeki literatürde spesifik bir çalışmaya rastlanmamıştır. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde hakkında herhangi bir madde bulunmayan Ebû Cafer es-Simnânî, Bâkılânî'nin öğrencileri arasında zikredilmiş, kendi öğrencilerinden Ebû'l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081) münasebetiyle ismine atıfta bulunulmuştur.³ Batı dünyasının Ebû

1 Fatmanur Alibekiroğlu, *Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

2 Fatmanur Alibekiroğlu Eren, "İ'tizal Fikri Nispet Edilen Şâfiî Şahıslar ve Fıkhta Şâfiîliği Benimseyen Mu'tezilî Şahıslar", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2019), 76-111.

3 Şerafettin Gölcük, "Bâkılânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),

Cafer es-Simnânî'ye ilgisinin daha fazla olduğunu ancak bu çalışmaların dolaylı olarak ona değindiğini söylemek mümkündür. Doğrudan Simnânî ile ilgili zikredilebilecek tek çalışma, *Encyclopedia of Islam*'da yayımlanan, Gimarat'ın yazmış olduğu "al-Simnânî" maddesidir.⁴ Jan Thiele, Eş'ariliğin teşekkülüyle ilgili makalesinde Simnânî'ye atıfta bulunur ve onu, Abdülkâhîr el-Bağdâdî (öl. 429/1097-8) ile birlikte Eş'ariliğin kurucuları kabul edilen İbn Fûrek, Bâkîllânî ve Ebû İshak el-İsferâyîni'nin (öl. 418/1027) düşüncelerini kompoze eden önemli bir isim olarak kabul eder.⁵ Arap dünyasında ise Simnânî'nin *el-Beyân* isimli kitabını tahkik eden Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb'un, eserin mukaddimesinde klasik kaynaklardaki bilgilerle yetindiği ve Simnânî'nin Eş'arilik içerisindeki yerinden ve İslâm düşüncesinde oluşturduğu ilişki ağından söz etmediği görülmektedir.⁶ Mehâ Saîd Hamîd'in Simnânî ile ilgili makalesi ise yayımlandığı tarihte Simnânî'nin eserinin henüz tahkik edilmemiş olması nedeniyle yüzeysel niteliktedir.⁷

1. 5./11. Yüzyılın Sonuna Kadar Eş'arî Düşünce

Ebû Cafer es-Simnânî'nin hayatı hakkında bilgi vermeden önce içerisinde bulunduğu şartlara, yaşadığı coğrafyaya ve Eş'arilik mezhebindeki yerine değinmek gerekmektedir. Mezhebin kendisine nispet edildiği Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (öl. 324/935) takipçileri, onun fikirlerini sistematik hâle getirerek mezhepleşme adımlarını atmıştır. Eş'arî'den sonra öğrencileri arasında zikredilen Ebü'l-Hasan el-Bâhilî (öl. 370/980) ve İbn Mücâhid et-Tâî (öl. 370/980), mezhebin ilk tabakasında yer almaları ve Bâkîllânî ile İbn Fûrek'in hocalarından olmaları sebebiyle önemli isimler olarak kabul edilmelidir. Tevil konusunda İbn Fûrek'in öncüsü olan ve *Te'vîlü'l-âyâti'l-müşekkeleti'l-muvaddaha ve beyânuhâ bi'l-hucec ve'l-burhân* isimli eseri telif eden Ebü'l-Hasan et-Taberî (öl. 380/990)lı yıllar de Eş'arî'nin talebeleri arasında yer almaktadır.⁸ Bir sonraki tabakada ise mezhepleşme faaliyetleri kapsamında en büyük paye, İbn Fûrek ve Bâkîllânî'ye aittir. Ebû İshâk el-İsferâyîni de bu iki isme eklenerek önemli bir faaliyet icra etmiştir.

İbn Fûrek özellikle Eş'arî'nin görüşlerini bir araya getirdiği *Mücerredü makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî ve Tabakâtü'l-mütekellimîn* isimli eserleriyle mezhebin teşekkülünde yeri doldurulamayacak bir çaba göstermiştir.⁹ İbn Fûrek, İbn Hafîf eş-Şîrâzî (öl. 371/982) başta

4/531-535; Ahmet Özel, "Bâcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/414-415.

4 Daniel Gimaret, "al-Simnânî", *Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1997), 9/614.

5 Jan Thiele, "Between Cordoba and Nisâbü'r The Emergence and Consolidation of Ash'arism (Fourth-Fifth/Tenth-Eleventh Century)", *The Oxford Handbook of Islamic Theology*, ed. Sabine Schmidtke (Oxford: Oxford University Press, 2016), 225-241.

6 Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb, "Mukaddime", *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvîhâti ehli't-tuğyân*, mlf. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1435/2014), 1-28.

7 Mehâ Saîd Hamîd, "Kâdî'l-Mevsîl Ebû Ca'fer es-Simnânî: Dirâse fi Siretihi ve Neşâtihî'l-İlmî", *Mecelletu Dirâsât Mevsîliyye* 12/39 (2013), 44-66.

8 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Mehdi et-Taberî, *İlk Dönemlerde Tevil Sorunu*, çev. Necla Bodur - Osman Bodur (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019).

9 Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbü'rî, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî İmâm*

olmak üzere sufiler ile kurduğu ilişki ve tasavvufî terimlerin anlamlarına ilişkin yazdığı *el-İbâne* 'an turukî'l-kâsîdîn adını taşıyan çalışması sayesinde Eş'arîliğin tasavvuf ile ilişkisinin temellerini atmıştır.¹⁰ İsferyânî de İbn Fûrek gibi bir eğitim süreci takip etmiş, Bağdat'ta Eş'arî'nin talebelerinden eğitim aldıktan sonra Nîşâbü'r'a dönmüştür. O, beş cilt olduğu tahmin edilen *el-Câmi 'fi usûli'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhîdîn*¹¹ ve *el-'Akîde* adlı eserleriyle mezhebin kurucuları arasında yer alma sıfatını kazanmıştır. Bunların dışında onun, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-sîfât* ile *Muhtasar fi'r-red 'ala ehli'l-i'tizâl ve'l-kader* isimli kitaplara da sahip olduğu bilinmektedir. Simnânî'nin hayatına en çok etki eden hocası ve İbn Fûrek'ten sonra mezhebin tarihî serüveninde en mühim ikinci isim olması sebebiyle Bâkîllânî, üzerinde durulmayı hak etmektedir. Mâlikî-Eş'arî prototipinin en bilindik ismi olan Bâkîllânî'nin kelâmı ilgili olan *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-mülhîdeti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* ve İbn Hazm'ın *Risâletü'l-Hurre* ismiyle atıfta bulunduğu *el-İnsâf* başlıklı eserleri, hem kendisinden sonraki Eş'arî düşünürlerin hem de Simnânî'nin başucu kaynakları arasındadır.¹² Bu iki eserin yanı sıra Simnânî'nin kaynak olarak kullandığı kitaplardan biri de Bâkîllânî'nin *et-Takrîb ve'l-irşâd* isimli çalışmasıdır.¹³

Eş'arîler 4./10. yüzyıldan itibaren fikirlerini birçok bölgeye ulaştırmak için çaba sarf etmiştir. Bâkîllânî'nin yetiştirdiği talebeleri, İslâm dünyasının farklı merkezlerine göndermesi bu faaliyeti hızlandırmıştır. Bununla birlikte Eş'arîlerin Şâfiî, Mâlikî ve tasavvufî yapılarla kurduğu ilişki mezhebin etkisini arttırmıştır. Simnânî'nin yaşadığı bölge olan Irak havzası, Eş'arî düşüncenin doğduğu topraklar olması açısından önemlidir. İbn Fûrek başta olmak üzere Eş'arî düşüncenin ilk temsilcileri, ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde yaşamıştır.¹⁴ Ancak mezhebin Bağdat ve batı bölgelerine yayılmasında Bâkîllânî'nin etkisi göz ardı edilemez. Onun Ebû Abdullah el-Ezdi ve Ebû İmrân el-Fâsî (öl. 430/1038) gibi öğrencileri Eş'arîliğin özellikle İfrîkıyye, Kayrevan ve diğer Kuzey Afrika şehirlerinde yayılmasına katkı sağlamıştır. Bâkîllânî'nin bölgenin hâkim mezhebi Mâlikîliğe mensup olması, bu süreci hızlandıran bir etken

Ehli's-sünne, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2005).

- 10 Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî, *el-İbâne an turukî'l-kâsîdîn ve'l-keşf an menâhici's-sâlikîn*, thk. Muhammed Alâuddin Zeynû (Dimaşk, Dâru Ziyâi'sh-Şâm, 2018).
- 11 Eserin ismi bazı kaynaklarda *el-Câmi 'u'l-celî ve'l-hafî fi'r-red 'ale'l-mülhîdîn* şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fadıl Ayğın, "Eş'arî Kelâmının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferyânî", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 7-28.
- 12 Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Kitâbü't-Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*, thk. İmâduddin Ahmed Haydar (Beirut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1987); a.mlf., *el-İnsâf fîmâ yecibu 'i'tikâduhu ve lâ yecuzu 'l-cehlu bih*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000).
- 13 Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenîd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993). Ayrıca Bâkîllânî'nin farklı alanlarda birçok çalışmasından söz edilmektedir. Züleyha Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlâtü Ehli'r-Re'yani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi -Neşr-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 89-119; Ali Aslan, *Bâkîllânî'nin Keşfü Esrârî'l-Bâtıniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).
- 14 Abdullah Ömer Yavuz, *Coğrafya ve Mezhep Horasan'da Eş'arîliğin Tarihsel Gelişimi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021).

olarak kabul edilebilir. Simnânî'nin yaşadığı dönem dikkate alındığında Eş'arîlerin bu zaman diliminde birçok âlim yetiştirdiği görülmektedir. Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve Mâlikî-Eş'arî Ebû Zer el-Herevî (öl. 434/1043), Simnânî ile aynı zaman diliminde yaşamış kişiler olması açısından kayda değerdir. Özellikle Herevî, Bâkîllânî'nin talebeleri arasında yer alması ve Bâcî'nin üç yıl kadar hocalığını yapması münasebetiyle Simnânî ile ortak vasafta sahiptir.¹⁵ Abdülkâhîr el-Bağdâdî ise Bağdat'ta doğmasına rağmen hayatını 365/975 ile 383/993 yılları arasında geldiği Nişâbûr, daha sonra Selçuklular ile Gazneliler arasındaki mücadeleden uzaklaşmak için taşındığı İsferyân'de geçirmiştir. Buralarda İbn Fûrek ve Ebû İshâk el-İsferyânî'nin derslerine devam etmiştir. Mezhepler tarihi alanındaki iki eseri *el-Fark beyne'l-fırak* ve *el-Milel ve'n-nihal* ile kelâm ilmiyle ilgili *Kitâbu Usûli'd-dîn* isimli çalışması, Eş'arîlik mezhebinin temel dinamiklerini ortaya koymaktadır.¹⁶ Simnânî ile aynı dönemde yaşamış ve araştırmalara konu olmamış başta İbnü'l-Lebbân (öl. 446/1054) olmak üzere farklı isimler üzerinden Eş'arîliğin 5./11. yüzyıldaki gelişimi hususunda özgün çalışmalara ihtiyaç hissedilmektedir.

Simnânî'nin hayatının sonlarına denk gelen Tuğrul Bey zamanındaki “Eş'arî mihnesi”, onu etkilememiş gibi görünmektedir. “Kündürî mihnesi” ya da “ikinci mihne” şeklinde de anılan uygulamalar sırasında Musul'da ikamet eden Simnânî'nin, İslâm dünyasının doğusunu ilgilendiren bu hadise nedeniyle herhangi bir sıkıntıya maruz kalmadığı düşünülmektedir. Bu dönemde sıkıntılar çeken ve Horasan Eş'arîliği açısından önem arz eden Beyhakî (öl. 458/1066), Kuşeyrî (öl. 465/1072) ve Cüveynî (öl. 478/1085) gibi isimler, Simnânî'den sonra vefat etmiş olmakla birlikte 5./11. yüzyılda yaşamış önemli Eş'arî simalar arasında bulunmaktadır. Eş'arîlik tarihi açısından üzerinde durulması gereken diğer bir olay, 470/1078'li yıllarda Bağdat'ta yaşanan Hanbelî Şerif Ebû Cafer ile Kuşeyrî'nin oğlu Ebû'n-Nasr'ın başını çektiği, “İbnü'l-Kuşeyrî fitnessi” ya da “Hanbelî fitnessi” şeklinde isimlendirilen Hanbelî-Eş'arî mücadelesidir.¹⁷

Tarihi açıdan Eş'arîlik, Gazzâlî (öl. 505/1111) öncesinin mütekaddimîn, sonrasının ise müteahhirîn dönemi şeklinde tasnif edilmesi dışında farklı yaklaşımlarla da ele alınabilir. Eş'arî düşüncenin serüveni, siyasetle ilişkisi ya da İslâm düşüncesindeki etkinliği bağlamında incelendiğinde, hicrî 455 yılında vezir olarak tayin edilen Nizâmülmülk (öl. 485/1092) öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılabilir. Bu bağlamda Nizâmülmülk öncesi dönemin âlimleri arasında yer alan Simnânî, Eş'arîliğin henüz güçlenmediği, siyasi desteğe sahip olmadığı ve mezhepleşme faaliyetlerinin hemen sonrasında yaşamış bir âlim olarak nitelendirilebilir. İslâm dünyasında kendisine yer açmaya çalışan Eş'arîlerin bu dönemlerde sahip oldukları kelâmî eğilimleri ve Mu'tezile karşıtlığıyla ön plana çıktıkları bilinmektedir. Simnânî'nin, Eş'arîlik

15 Ebû Zer el-Herevî'nin *es-Sünne ve ş-sfât* ve *Delâilü'n-nübüvve* adlı kelâm eserlerinin sahibi olduğu aktarılmaktadır. Bâkîllânî'nin görüşlerini Mekke'ye götüren ve bölgeye kelâm ilmini taşıyan ilk kişi olması sebebiyle onun eleştirildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Akpınar, “Ebû Zer el-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 37/1 (2019), 725-757.

16 Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-dîn* (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928); a.m.f., *el-Fark beyne'l-fırak* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971).

17 Livnat Holtzman, “İbn Akil (ö. 513/1119) Mihnesi ve İbnü'l-Kuşeyrî (ö. 514/1120) Fitnessi”, çev. Salih Çift, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı* ed. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2022), 851-874.

mezhebinin ilk dönemine damgasını vuran “kelâmî/klasik Eş'arîlik” yaklaşımına sahip bir isim olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca Simnânî'nin coğrafi olarak Batı ve Doğu şeklinde ikiye ayrılabilir olan Eş'arî düşüncesinin “Bâkılânî merkezli Batı bloğunun” bir mensubu olduğu belirtilmelidir.

2. Ebû Cafer es-Simnânî'nin Hayatı

Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî, 361/971 senesinde bugün İran sınırları içerisinde kalan ve fazla bilinmeyen Simnân bölgesinde doğması sebebiyle Simnânî nisbesiyle anılmıştır.¹⁸ Hayatının büyük kısmını Bağdat'ta geçirdiği, ömrünün ileriki dönemlerinde gözlerini kaybettiği ve bundan dolayı “mekfûf” şeklinde nitelendiği bilinmektedir. Evinde tartışma meclisleri düzenlediği ifade edilen Simnânî, Musul'da kadılık görevindeyken 444/1052 senesinde vefat etmiştir.¹⁹

Simnânî, Bağdat'ta Dârekutnî (öl. 385/995) ve Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Harbî es-Sükkerî'den (öl. 386/996), Musul'da Nasr b. Ahmed el-Mevsîlî (öl. 390/999) ve İbn Katîl olarak tanınan Ebü'l-Hasan Hibetullah b. Musa b. el-Hasan el-Müzenî el-Mevsîlî'den (öl. 391/1000) hadis alanında eğitim almıştır. Ayrıca onun Bağdat'ta yaşadığı dönemde Bâkılânî'den kelâm alanında ders aldığı da bilinmektedir. Simnânî'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde Bâkılânî'nin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu isimler dışında onun Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebî Abdillah es-Simnânî ve Ebü'l-Kasım b. Habâbe gibi isimlerden de ders aldığı bilgisine rastlanmaktadır.²⁰

Simnânî'nin yetiştirdiği öğrencileri arasında birçok isme yer verilmekle birlikte Bağdat'ta kendisinden hadis okuyan Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1070) bunlar arasında adı en fazla bilinen isim olarak ön plana çıkmaktadır. 384 senesinde doğan oğlu Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed es-Simnânî (öl. 466/1073), 403'te dünyaya gelen ve 426 yılında kendisinden Musul'da eğitim alan Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyüb el-Bâcî (öl. 474/1081), 380'de doğan ve Simnânî'nin kızıyla evlenen Ahmed b. Yahya b. Züheyr b. Harun b. Musa el-Akılî (öl. 440/1048), Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zencânî (öl. 459/1066), Musul'da kendisinden kelâm ilmini tedris eden Ebû Tâhir Ömer b. Abdülaziz b. Ahmed el-Fâşânî (öl. 463/1070), torunu Ebû Müslim Abdurrahman b. Ömer b. Abdurrahman b. Sâbit et-Temîmî (öl. 497/1103), oğlu Ebü'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Ahmed es-Simnânî (öl. 499/1105),²¹ Ebû Bekr Muhammed

18 Simnân, Yâkût el-Hamevî'nin bildirdiğine göre Rey ile Dâmigân arasında bulunan bir bölgedir. Harezm ile Dâmigân arasında Kûmis şeklinde isimlendirilen bölgedeki şehirlerinden biri şeklinde de tarif edilmektedir. bk. Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1397/1977), 3/251-252.

19 Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fi mâ nüsbî ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Hüsamuddîn el-Kudsî (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1399), 259; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 17/651.

20 Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Cize: Dâru Hicr, 1413/1993), 3/57-58; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 2/69-70.

21 Oğlu olup olmadığına dair rivayetler, hayatı ve *Ravzatü'l-kudât* adlı eseri hakkında bk. Halime Çınar, *Simnânî'nin*

b. Mervân b. Abdullah et-Tanzî (öl. 463/1070) ve Ebû Ali es-Sarsarî Simnânî'nin öğrencileri arasında zikredilen isimlerdendir.²²

Her ne kadar hocaları ve öğrencileri listesinde birçok isme yer verilse de Simnânî'nin hayat serüveninde üzerinde durulması gereken nokta, onun Bâkîllânî'nin talebesi ve Bâcî'nin bir yıl kadar hocası konumunda olmasıdır. Bu bağlamda beş tabaka şeklinde (1) Eş'arî (2) Bâhilî ve Tâî (3) Bâkîllânî (4) Simnânî (5) Bâcî silsilesi, hem Simnânî'nin düşünce dünyası hem de İslâm düşüncesinde gösterdiği etki bağlamında zikre değerlidir. Simnânî'nin Batı İslâm dünyası üzerindeki etkisini gösteren diğer bir bilgi, Mağrib bölgesinde yaşayan Tunuslu Ebû Amr Osman b. Ebî Bekr b. Hamûd es-Sefâkûsî'nin (öl. 443/1051) ondan ders alan isimler arasında yer almasıdır.²³

Simnânî'nin hayatındaki kayda değer hususlardan biri de kendisinin ve ailesinin devlet ricâli olarak görev almasıdır. Bu çerçevede Simnânî'nin 407/1016 senesinde Halep kadısı olarak görevlendirildiği görülmektedir. Ayrıca o, 412/1021 yılında Bağdat'ta hesap ve miras işlerinden sorumlu olarak görev yapmıştır. Simnânî 415 senesinde Rusâfe'de, daha sonra bilinmeyen bir tarihten itibaren hayatının sonuna kadar Musul'da kadılık vazifesini icra etmiştir.²⁴ Kadılık vazifesi, onun fıkıh alanında da önemli bir şahıs olduğu izlenimini vermektedir. Bunun yanı sıra bazı fıkıh eserlerinin de kendisine nispet edilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak sadece Brockelmann, Simnânî'den söz ederken *Mesâilü'l-cinâyât fi'l-hilâf beyne'l-imâmeyn* isimli bir fıkıh eserini zikreder. Ona göre eserin isminde geçen imâmeyn lafzı, Ebû Hanîfe ve Şâfiî'yi kastetmektedir. Bununla birlikte Brockelmann, eserin Simnânî'ye ait olduğu hususunda net bir bilginin bulunmadığını ve eserde geçen Kemâlüddîn es-Simnânî ismiyle Simnânî'nin aynı isimler olamayabileceğini ifade eder.²⁵ Tarih kaynaklarında Hanefî fıkıhı hakkındaki isimleri zikredilmeyen risaleleri dışında, Simnânî'nin fıkıh kitaplarıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun kelâm alanındaki eserlerine ilişkin daha fazla malumat mevcuttur. Nitekim ilk kez Zâhid Kevserî (öl. 1952), Simnânî'nin *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* isimli eserine değinmiştir. Günümüze ulaşan bu eserde Simnânî diğer eserleri hakkında bazı ayrıntılara yer verir. Bunlar arasında kelâm ilmine dair bir eser, *et-Tabakât fi'l-kader* isimli bir çalışma ve aynı konuları ihtiva eden üçüncü bir kitap bulunduğu ifade edilmektedir. İbn Hazm, Simnânî'nin *Kitâbü'l-İmâme* isimli eserinin dışında bir kitabına daha değinmektedir.

"Ravzatü'l-Kudât" Adlı Eseri ve Hanefî Edebü'l-Kādî Literatüründeki Yeri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

- 22 Ebû Nasr Tâciüddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383/1964), 5/302.
- 23 İbrahim et-Tihâmî, "Mağrib'te Eş'arîlik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)", çev. Murat Akın, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 331-358.
- 24 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîf el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1349/1931), 1/355; Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmusü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 5/314.
- 25 Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*, thk. Abdülhalim en-Neccâr - Ramazan Abdü't-Tevvâb (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1977), 6/286.

Onun yapmış olduğu değerlendirmelerden, bu eserin Simnânî'nin bilinen *el-Beyân* isimli kitabı ile aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında fıkıh eserleri haricinde Simnânî'nin, günümüze ulaşan *el-Beyân* adlı çalışması ile birlikte kader, imamet ve kelâmı ilgili diğer eseri dâhil en az dört kitabı olduğu ifade edilebilir. Netice itibarıyla Simnânî'yi fıkıhla ilgili eserlerinin günümüze ulaşmamasının da etkisiyle fıkıh literatüründe etkili bir isim olarak telakki etmek zor görünmektedir. Bu sebeple Simnânî, en azından bugünkü bilgiler ışığında Hanefîliğinden ziyade Eş'arîliğiyle, muhaddis ve fakih kimliğinden ziyade kelâmcı vasfıyla temayüz etmiştir.

Simnânî'nin şahsına ilişkin fıkıhta Hanefîliği, itikatta ise Eş'arîliği benimsediğine dair bilgiler ilgi uyandırmaktadır. Mezheplerin siyâsî, fikhî ya da itikadî olarak tasnifi, bazı problemlere neden olmakla birlikte İslâm dünyasında genellikle tercih edilmiş ve bu çerçevede fikhî ve itikadî mezheplerin aralarındaki ilişkilerden söz edilmiştir. Nitekim genel hatlarıyla Hanefîlerin itikadî açıdan Mâtürîdî, Şâfiî ve Mâlikîlerin Eş'arî olduğu kabul edilmektedir. Aynı şekilde Mu'tezile mezhebine mensup isimlerin bazı istisnalarla birlikte fıkıhta Hanefî oldukları belirtilmektedir. Yine Hanbelî mezhebine mensup olanların itikadî açıdan selefin yoluna uydukları ya da Hanbelîliğin aynı zamanda itikadî bir mezhep olduğu şeklinde bir kabul söz konusudur. Bütün bu genellemelerin dışında örneğin Şâfiî-Mu'tezilî ya da Şâfiî-Hanbelî olduğu bilinen bazı isimlerin varlığından söz edilebilir. Ancak fikhî açıdan Hanefî, itikadî açıdan Eş'arî olduğu bilinen âlimlerin sayısı çok olmasa gerektir. Bu sebeple Simnânî zikredilen vasfıyla dikkat çekici bir kişilik olarak ön plana çıkmaktadır.

Hanefî/Eş'arî bir şahıs olarak Simnânî'nin bu özelliği, yaşadığı bölge ve sahip olduğu bazı vasıflarla ilişkilendirilebilir. Simnânî'nin yaşadığı bölge nispeten karışık bir etnik kimliğe sahip olmakla birlikte genellikle Hanefîlerin yaşadığı bir muhittir. Onun kadılık görevinde bulunması da fıkıhta Hanefî mezhebine müntesip olduğunu gösteren ve yaşadığı bölgede Hanefîlerin hâkimiyetine işaret eden bir unsurdur. Ayrıca Ehl-i Sünnet dairesinde itikadî açıdan seçebileceği mezhep olarak Hanbelîliğin düşünce dünyasına uzak olduğu ve Mâtürîdîliğin henüz yaşadığı coğrafyada bilinmediği gerçeğinden hareketle Eş'arîliği seçtiği düşünülebilir.²⁶ Bu konuda en büyük etkinin hocası Bâkılânî'ye ait olduğunu da unutmamak gerekir. Tarihî kaynaklarda Simnânî'nin oğlu, İbnü's-Simnânî nisbesiyle bilinen Ebû'l-Hüseyn Ahmed (öl. 466/1074) de Hanefî-Eş'arî bir isim olarak zikredilmektedir. Buradan hareketle Simnânî ailesinin bu şekilde bir damara sahip olduğu söylenebilir. İbnü's-Simnânî'nin, Musul ve ardından Bağdat kadısı olarak görev yaptığı ve Bağdat'ta kâdî'l-kudâtık görevinde bulunan Hanefî fakihî Dâmegânî'nin (öl. 478/1085) kızıyla evlendiği bilgisine yer verilmektedir.²⁷ Simnânî'nin hayatı hakkındaki bilgilere değindikten sonra onun günümüze ulaşan ve İslâm mezhepleri tarihi ile kelâm açısından önem arz eden *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* isimli eseri hakkında değerlendirmelere yer verilebilir.

26 İslâm dünyasının batısında yaşayan Hanefîlerin itikadî tercihleri hakkında bk. İhsan Timür, "Mâtürîdîlik Dışı Sünnî Hanefîlerin İtikadî Eğilimleri Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 189-216.

27 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/304-305.

3. Simnânî'nin Eseri: *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*

el-Beyân 'an usûli'l-îmân adlı eserin Simnânî'ye nispeti konusunda erken dönem kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yazma olarak bulunan nüshada doğrudan Simnânî isminin geçmesi, konuların işlenişinde hocası Bâkîllânî'nin etkisi ve eserin 5./11. yüzyılda yaşamış bir Eş'arî tarafından yazıldığıının anlaşılması gibi gerekçelerle çalışmanın Simnânî'ye ait olduğu kanıtlanmıştır. İlk olarak Zâhid Kevserî tarafından Simnânî'ye nispet edilen eser, Halep'teki Mektebetü'l-Osmâniyye'de 577 numarada kayıtlı tam ve tek bir nüsha olarak yer almaktadır. Her birinde 22 satırın bulunduğu, 143 varaktan oluşan el yazması, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Hamîdî tarafından 18 Şaban Pazartesi günü 683/1284 senesinde istinsah edilmiştir. Simnânî'nin eseriyle ilgili diğer bir husus, el yazması nüshanın içerisinde iki eserle birlikte istinsah edilmiş olmasıdır. Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) *Tahrîru't-tenzîh ve tahzîru't-teşbih* isimli eseri ve Ebü'l-Hasan Şîs b. İbrahim b. Haydara'nın *Hazzü'l-galâsım fî ifhâmi'l-mehâsım 'inde cereyânî'n-nazar fî ahkâmî'l-kader* adını taşıyan kitabı, Simnânî'nin çalışmasıyla birlikte farklı açılardan da olsa Mu'tezilî düşünceyi reddetmek için yazılmıştır. Sabine Schmidtke'ye göre Eş'arîlik hakkında son on beş yıllık süre içerisinde önemli kaynaklar gün yüzüne çıkarılmıştır. Cüveynî'nin (öl. 478/1085) öğrencisi Ebü'l-Kasım el-Ensârî'nin (öl. 521/1118) *Kitâbü'l-Gunye*'si ve Simnânî'nin *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvihâti ehli't-tuğyân* isimli eseri bu kaynaklar arasında zikre değerlidir.²⁸

Simnânî eserinde had/tanım konusundan başlayarak âlemin hudûsu, tevhid, Allah'ın sıfatları, ru'yetullah, amellerin yaratılması, hidayet-dalalet, tevellüd, kaza-kader, istitâat, lütuf, aslah, husün-kubuh, şefaât, kabir azabı, ecel gibi birçok konuda kanaatlerini paylaşmıştır. Kitabın içerisinde farklı mezhepler hakkında bilgiler bulunmakla birlikte eserin genel anlamıyla Mu'tezile eleştirisi hüviyetinde olduğu ifade edilmelidir. Eserin Mu'tezile eleştirisi şeklinde tasarlanması, müellifin yoğun bir şekilde ümmetin ittifakı ve icmâına değinmesini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte eserde Mücessime/Müşebbihe ve Bekriyye'ye yönelik yapılmış olan vurgunun da dikkat çeken hususlardan biri olduğu belirtilmelidir. Eserin ayrıca Simnânî'nin Eş'arî kimliğini çok net bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Simnânî eser içerisinde “Şeyhunâ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî” ifadesine birkaç kez, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ismine değinerek onun görüşlerine ise defalarca yer vermiştir. Müellif ayrıca kendi mezhebi söz konusu olduğunda çoğunlukla “Ehl-i Hak” kavramını kullanmaktadır. Simnânî'nin *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* adını taşıyan kitabı, erken dönem Eş'arî düşünce ve “Bâkîllânî ekolü” çerçevesinde önemli bir eser hüviyetindedir. Bununla birlikte Simnânî ve çalışmalarının, Endülüs bölgesindeki Eş'arî düşünce ile İbn Hazm arasındaki tartışmaların aydınlatılmasında göz ardı edilmemesi gerekir.

28 Sabine Schmidtke, “Giriş”, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke, çev. Orhan Şener Koloğlu vd. (İstanbul: Küre Yayınları, 2022), 41.

4. Simnânî'nin Gündeme Geldiği Meseleler

Simnânî'nin İslâm dünyasındaki yerinin tespiti, isminin klasik kaynaklarda hangi konu bağlamında zikredildiğinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Bu çerçevede Simnânî'ye yer veren eser ve müellifleri ile Simnânî'nin adının geçtiği ilgili konulara değinmek gerekir. Zira bu husus, Simnânî'nin kendi eserindeki bilgilerle kıyaslandığında onun hakkındaki bilgileri teyit edebilmek için elzemdir. Tarihi kaynaklarda Simnânî ile ilgili malumatın büyük bölümünün, İbn Hazm'ın (öl. 456/1064)²⁹ eserlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple İbn Hazm, ansiklopedik bilgi dışında hakkında fazla malumat bulunmayan Simnânî ile ilgili fikir edinebilmek adına müstağni kalınmayacak yegâne isimdir. İbn Hazm, farklı yerlerde eleştirilerini kaydetmekle birlikte özellikle *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* adlı eserinin “Mürce' nin Rezilliklerinin Açıklanması” başlığı altında Eş'arîlere ve Simnânî'ye yer vermektedir. Bununla birlikte İbn Hazm'ın, Eş'arîlik ile alakalı değerlendirmelerinde sadece Simnânî'nin eserlerinden yararlanması sebebiyle kullandığı kaynakların sınırlı olduğu tespit edilmiştir.³⁰ İbn Hazm'ın, Simnânî'ye dair yaptığı değerlendirmelerin hakaret ve eleştiri merkezli olduğu gerçeği dolayısıyla onun aktardığı rivayetleri, Simnânî'nin kendi eserinden ve diğer kaynaklardan teyit ederek yorumlamak gerektiği unutulmamalıdır.

Simnânî'ye ilişkin bilgiler öğrencisi Bâcî vesilesiyle Endülüs bölgesine taşınmıştır. İbn Hazm eserinin Eş'arîlik ile ilgili kısmında Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Bâkîllânî, İbn Fûrek ve Simnânî'nin isimlerine sıklıkla değinmiştir.³¹ İbn Hazm'ın onun hakkındaki küfre varan iddialarının arkasında, Eş'arîliğin Endülüs'teki gücünün arttığını doğrudan gözlemlemesinin etkisi büyüktür. Bâcî vesilesiyle Eş'arîlik mezhebiyle ilgili bilgi sahibi olan İbn Hazm, Eş'arîlik eleştirilerini Bâcî, hocası Ebû Cafer es-Simmânî ve onun hocası Bâkîllânî üzerinde yoğunlaştırmıştır.³² Nitekim buna bağlı olarak İbn Hazm ile bölgede yaşayan Bâcî arasında 439/1047 yılında bazı tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Hatta bu tartışmaların Bâcî'nin

29 İbn Hazm'ın bir kelâmcı olarak İslâm düşüncesindeki yeri hakkında bk. Murat Serdar, “Endülüs'te Bir Kelâmcı Olarak İbn Hazm”, *Endülüs İlim Havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 235-272.

30 Sabine Schmidtke, “İbn Hazm's Sources on Ash'arism and Mu'tazilism”, *Ibn Hazm of Cordoba: The Life and Works of a Controversial Thinker*, ed. C. Adang vd. (Leiden: Brill, 2012), 375-401.

31 İbn Hazm'ın sıklıkla değindiği isimler arasında yer aldığı söylene de yalnızca iki kere değindiği Kayrevanlı Attâf b. Dûtâs ismiyle de karşılaşılmaktadır. Yanlış bir okumayla İtâf b. Dünâs şeklinde ifade edenler de olmakla birlikte İbn Hazm *el-Yakîn fi'n-nakzi 'ale'l-mülhûdîn* isimli eserinde Attâf b. Dûtâs'a yönelik eleştirilerini kaleme aldığını ifade etmektedir. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd b. Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 3/532.

32 Ümüt Toru, “Ashâbü'l-Hadis Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Algısı”, *V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu (Eş'arîlik)*, ed. Mustafa Aykaç vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 463. İbn Hazm'ın, Eş'arîlik hakkındaki fikirlerini değerlendiren Karadaş, İbn Hazm'ın yanlış hareket ettiğini belirtmektedir. Çağfer Karadaş, “İbn Hazm ve Eş'arîlik Eleştirisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2019), 89-102. Aynı minvalde değerlendirmeler için bk. Murat Serdar, “İbn Hazm'ın Eş'arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu*, ed. Cemalettin Erdemci - Fadıl Aygün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 2/89-120. İbn Hazm'ın Ehl-i Sünnet telakkisi ve Eş'arîlik hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Galip Türcan, “İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği”, *Milel ve Nihal* 6/3 (Aralık 2009), 81-95.

üstünlüğüyle neticelendiği ve bu durumun bölgede Eş'arîliğin kök salmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.³³ Zikredilen hususların anlamlı hale gelebilmesi için mârifetullah, Allah'ın sıfatları gibi konularda Simnânî'ye yapılan atıflara ve onun bu konulardaki görüşlerine yer vermek gerekmektedir.

4.1. Mârifetullah

Allah'ın bilinmesi ya da mârifetullah, Mu'tezile ile Sünnî düşünce arasında tartışılan hususlardan biridir. İbn Teymiyye (öl. 728/1328), konu hakkında nazar ehli grupların Allah'ın mârifetinin vacip olduğunu ve ancak nazar yoluyla mümkün olduğu şeklinde bir görüşü benimsediklerini ifade etmiştir. Yine ona göre bu görüş, Mu'tezile ve benzerleriyle meşhur olmuştur. Zikredilen konuda Eş'arî'ye de Mu'tezile'nin benimsediği görüş hamledilmiştir. Bu sebeple İbn Teymiyye tarafından Ebû Cafer es-Simnânî'nin, Eş'arî'ye ait olan "mârifet konusunda nazarın vacip olduğu" görüşü, Eş'arî'nin hayatının ilk döneminde benimsediği itizal dönemlerinden kalma bir yaklaşım olarak kabul ettiği belirtilmiştir.³⁴ Nitekim Simnânî eserinde Allah'ın iradesiyle ilgili tartışmalara yer verirken Allah'ın bilgisinin ancak nazar ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın bilgisine sebep olan nazarın, bilginin irade edilmesi ve zorunlu olması gibi zorunlu bir irade/murâd olduğunu aktarmıştır.³⁵ Sonuç olarak İbn Teymiyye'nin Simnânî'ye atfettiği görüşün onun fikirleriyle uyuşmadığı görülmektedir.

Konuyla ilişkili olarak insanlığın ilk vazifesinin ne olduğu konusunda İslâm düşüncesinde farklı görüşlerin varlığı bilinmektedir. Bu anlamda insanın ilk görevinin iman ve buna karşın nazar olduğu şeklinde farklı görüşler söz konusudur. Bu çerçevede Simnânî'nin insanın ilk vazifesinin iman olduğu daha sonra nazar ve istidlalin geldiğini söylediği ifade edilmektedir.³⁶ İbn Hazm, Simnânî hariç bütün Eş'arîlerin ve Taberî'nin (öl. 310/923) istidlal olmadan Müslüman olan kişinin imanını geçerli saymadığını belirtmektedir.³⁷ Simnânî eserinin başında ilmin kısımlarından bahsettiği bölümde Allah'ın ilminin karşısında konumlandığı kulların ilmini "zarurî" ve "nazarî/istidlalî" şeklinde ikiye ayırmıştır. Müellifin bu çerçevede en azından

33 İbn Hazm ve yaşanan tartışmalar hakkında bk. Abdel Magid Turki, *Polemiques entre Ibn Hazm et Bağı sur les principes de la loi musulmane: Essai sur le literalisme zahirite et la finalite malikite* (Algiers: Etudes et Documents, 1973); H. Yunus Apaydın, *Ibn Hazm Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 18, 34.

34 Takıyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Mücemme'u Melik Fahd, 1425/2004), 16/331; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 7/407, 461; Muhammed Cemalüddin el-Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2002), 5/221.

35 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvihâti ehli'l-tuğyân*, thk. Abdülaziz b. Reşid el-Eyyûb (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1435/2014), 169.

36 Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ sahihi'l-Buhârî*, thk. Hişâm b. Ali - Nâdir Mustafa Mahmûd (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2005), 1/274; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi 'li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülhasan et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 9/399-401.

37 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd b. Hazm, *el-Fasl fi'l-mil ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr - Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996), 4/67.

elimizdeki kitabında konuyla ilgili kendisine atfedilen görüşlere yer vermediği görülmektedir.³⁸ Simnânî imanla ilgili kaleme aldığı başlıkta da imanın tanımı ve bununla ilgili olarak fasık olan kişinin durumundan söz etmektedir.³⁹ Tüm bunlardan hareketle nazarın vacip oluşu ve insanın ilk görevi konularında Simnânî'ye atfedilen görüşlerin ona ait olduğunu söylemek zor görünmektedir. Bu konularda iddia sahiplerinin daha ziyade kendi görüşleri çerçevesinde bazı yakıştırmalarda buldukları söylenebilir.

4.2. Teşbih ve Tecsim İddiası

İbn Hazm tarafından Simnânî'ye atfedilen Allah'ı cisim olarak kabul ettiği veya insanlara benzettiği görüşü, onun Müşebbihe ile aynı kanaate sahip olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu konudaki bütün rivayetlerin İbn Hazm tarafından aktarıldığı onun dışında kimsenin bu hususa değinmediği görülmektedir. İbn Hazm'ın Simnânî hakkında verdiği bilgilerin genellikle bu konu özelinde yoğunlaştığını ifade etmek gerekir. İbn Hazm'ın teşbih ve tecsim iddiasındaki temel hareket noktasının, Eş'arîlerin kullandığı "kıyâsü'l-gâib ale's-şâhid" yöntemine yönelik olumsuz değerlendirmeleri olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hazm, Simnânî'nin hocalarının görüşü olarak naklettiği ifadeleri doğrudan alıntılarla Eş'arîlerin "Allah, Âdem'i kendi sureti üzere yarattı" ifadesine yönelik değerlendirmelerine eleştirel olarak yaklaşır. İbn Hazm'a göre Simnânî'nin hadis olarak nakledilen rivayetle ilgili değerlendirmeleri, onun Âdem'e atfedilen sıfatlar ile Allah'ın sıfatları arasında bir denklik ve eşitlik kabul etmesi anlamına gelmektedir. İbn Hazm'a göre bu yaklaşım, Âdem'in hayat, ilim, kudret ve kemal sıfatlarına sahipliği açısından Rahman'ın sıfatı üzere olması demektir. Ayrıca İbn Hazm, Eş'arîlerin meleklere Âdem'e secde etmesini, Allah'a secde şeklinde değerlendirdiklerini de belirtmiştir. Ona göre zikredilen görüşlere sahip olmak açık bir küfürdür. Oysa İbn Hazm, Allah'a secdeyi ibadet, Âdem'e secdeyi ise saygı ve hürmet kastıyla yapılan bir eylem olarak yorumlamıştır.⁴⁰ Eserinin bir başka bölümünde konuyu tekrar ele alan İbn Hazm, Simnânî'nin bu kanaatini, Hıristiyanların Mesih konusundaki şirk anlayışıyla ilişkilendirmiştir. İbn Hazm'a göre Simnânî ve diğer bütün Eş'arîler, Allah'ın sıfatlarını zatında taşıması sebebiyle "cisim" şeklinde isimlendirilmesini mana açısından doğru, isimlendirme açısından ise hata olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca İbn Hazm Simnânî'nin, Allah'ın vücut, nefis ve zatıyla ilgili benimsediği görüşlerin, Müşebbihe'nin aşırılarında dahi söz konusu olmadığını belirtir.⁴¹

İbn Hazm'ın Simnânî'nin görüşlerini Müşebbihe ile ilişkilendirdiği diğer bir konu Allah'ın ilmidir. İbn Hazm'a göre Simnânî, "Allah'ın ilminin bütün ilimlere ve kudretinin bütün kudretlere muhalif olduğunu kabul etmenin doğru olmadığı" görüşüne sahiptir. Bu nedenle o, Allah'ın ilim ve kudretinin, insanların ilim ve kudretiyle aynı türden olduğunu kabul etmektedir. Bu minvalde insanların ilim ve kudretinin mahlûk oluşu, Allah'ın ilim ve kudretinin aynı şekilde

38 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 35-38.

39 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 481-493.

40 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 2/351.

41 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 5/77-78.

değerlendirilmesine sebep olmuştur. İbn Hazm, Simnânî ve İbn Fûrek'e atfettiği, "Tanımlar ne kadîm ne de hâdis olma durumunda değişir" görüşünün Allah'ın zâtı, ilmi ve kudretinin insanlarla aynı sınırlara mahkûm edilmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşım, İbn Hazm'a göre Simnânî ve arkadaşlarının öncüsü olan Cehm b. Safvan'ın görüşlerinden daha kötü ve Müşebbihe'nin yaklaşımdan daha ileri bir boyuttur. İbn Hazm'ın Simnânî'ye atfettiği diğer bir görüş ise âlim, kâdir ve mürîd olan Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatına mümkün olması açısından değil, bunlara muhtaç olması sebebiyle sahip olmasıdır. İbn Hazm'a göre bu kanaat, herhangi bir açıklamaya gerek kalmaksızın Allah'ın sıfatlara muhtaç olduğu anlamına gelir. Zikredilen konu muvacehesinde İbn Hazm, Simnânî ve Eş'arîlerin Allah ile mahlûkatını eşitledikleri şeklinde bir kanaate ulaştığı için bu durumu, Mücessime'nin tamamının küfründen daha büyük bir küfür olarak değerlendirmiştir.⁴²

İbn Hazm tarafından yapılan tecsim ve teşbih iddiaları karşısında Simnânî, kendi eserinde cismi en az iki cevherin bir araya gelmesiyle oluşan muhdes bir şey şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca "Mübtedilerin, Muattılanın ve Mülhidenin Delillerinin Aslı" başlığı altında ma'bûdlarını cisim olarak kabul eden bir taifeden söz etmekte ve onların görüşlerini eleştirmektedir.⁴³ Kendi eserinde Müşebbihe ve Mücessime'ye karşı çıkarak ve onların iddialarını çürütme gayretiyle hareket ederek birçok açıklamaya yer veren Simnânî'nin teşbih ve tecsimle ilgili doğrudan bu fikirlere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. İbn Hazm, Simnânî'ye ait görüşlerden yola çıkarak zorlama yorumlarla bu kanaatlere ulaşmış gibi gözükmektedir. Nitekim Simnânî'nin kendi eserinde Mu'tezilî düşünceden sonra en fazla üzerinde durduğu ve karşı çıktığı fırkanın, teşbih ve tecsim konusu çerçevesinde Mücessime ve Müşebbihe olduğunu ifade etmek gerekir.

4.3. Kelâmullah

Allah'ın sıfatları çerçevesinde İbn Hazm'ın Simnânî'ye değindiği ve sert eleştiriler getirdiği konulardan biri, Allah'ın kelâm sıfatı ve Allah'ın kelâmı olan Kur'an'dır. Bu konu üzerindeki tartışma, kelâmın nefsî ve lafzî şeklinde ikiye ayrılarak Allah'ın kelâmı ile mushafın ya da Kur'an'ın aynı şeyler olup olmadığı hususunda düğümlenmektedir. İbn Hazm'ın Simnânî ve diğer Eş'arîlerden yaptığı alıntılarda onların Kur'an'ı, Allah'ın kelâmının manası olarak kabul ettikleri bilgisi yer almaktadır. Allah'ın kelâmının okunduğu, ezberlendiği veya yazıldığı düşüncesine karşı çıkan Eş'arîler, İbn Hazm'a göre Kur'an'a saygısız bazı eylemlerde bulunmuşlardır. Bu minvalde Ali b. Hamza el-Muradî es-Sakalî es-Sûfî'nin, mushafı ayaklarıyla ezen bazı Eş'arîleri gördüğü belirtilmiştir. Zikredilen şahısla bu eylemi gerçekleştiren Eş'arî arasında bazı konuşmalar geçmiştir. Eş'arî olduğu ifade edilen bu şahıs, durumdan rahatsız olan Ali b. Hamza el-Muradî es-Sakalî'ye, "Sana yazıklar olsun! Allah'a yemin ederim ki onda isten ve mürekkepten başka bir şey yoktur. Mushaf'ta Allah'ın kelâmına dair hiçbir şey bulunmamaktadır." şeklinde karşılık vermiştir. Diğer bir anlatıda ise Ebü'l-Merhâ b. Rezvâr

42 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milal ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 5/78-79.

43 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 48-49, 57.

el-Mısrî, Eş'arî bir şahıstan “Allah Teâlâ'nın ‘Kul hüve'llâhu ehad’ ifadesini söylediğini iddia eden kimseye binlerce lanet olsun!” cümlesini duyduğunu bildirmiştir. İbn Hazm, Eş'arîlerin bu söylemlerini; Allah'ı inkâr etme, Kur'an ile Hz. Peygamber'e ve bütün Müslümanlara muhalefet etme hususunda son nokta olarak değerlendirmiştir.⁴⁴ İbn Hazm, Eş'arîlerin sahip olduğu Allah'ın nefsi kelâmına ilişkin değerlendirmelerini bu şekilde yorumlamıştır. Simnânî her ne kadar “Allah'ın nefsinde kaim olan kelâm”dan söz ederek bu ayrıma yer verse de diğer Eş'arîlere nazaran meseleye daha mutedil yaklaşmaktadır. Kur'an'ın mahlûk olmadığını düşünen Simnânî, kâğıtlara yazılan, dillerde okunan ve kalplerde bulunan Kur'an'ın dahi mahlûk olmadığını düşünmektedir. O, sadece kâğıdın, mürekkebin, dilin ve kalbin mahlûk olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵ Buna rağmen İbn Hazm, Simnânî'nin bu konudaki görüşlerini sert bir şekilde eleştirmiştir.

4.4. Dehrîlik ve Tenasüh

İbn Hazm, Eş'arîlerin tamamına atfettiği “kün/ol” ifadesiyle ilgili görüşler bağlamında onları âlemin ezeliliğini iddia eden bir topluluk ve dehrî olmakla itham etmiştir. Bu konu bağlamında Simnânî de zorunluluk/iktiza sıfatına ilişkin değerlendirmeleri sebebiyle küfre düşmekle suçlanmış ve İbn Hazm tarafından onun görüşüyle Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (öl. 321/933) fikirleri arasında benzerlik olduğu iddia edilmiştir. İbn Hazm'a göre Eş'arîler, konuyla ilgili görüşleri sebebiyle âlemin ezeli olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca ona göre Eş'arîler, Allah'ın ezelde “kün/ol” şeklinde emrettiğini savunarak tekvîn sıfatının da ezeli olduğunu düşünmüşlerdir. İbn Hazm'a göre bu görüşün sonucu, mutlak anlamda dehrîliktir. Simnânî, İbn Hazm tarafından “Yüce Allah'ın ‘kün/ol’ emrinden dolayı belli bir vakitte var olan şeyin söz konusu vakitte var olması zorunlu olsaydı, başkasının ona ‘kün/ol’ demesinden dolayı da var olması zorunlu olurdu. Çünkü zorunluluk sıfatı, bu konuda, kadîm ile muhdes arasında farklılık göstermez” şeklindeki görüşe sahip olan bir kişi olarak resmedilir. İbn Hazm, bu ifadeler nedeniyle Simnânî'nin Allah ile mahlûkatını denk kıldığını ve bunun açık bir şekilde Allah'ı yalanlama ve küfür anlamına geldiğini söylemiştir.⁴⁶ Simnânî eserinde Nahl suresi 40. ayetle ilgili Allah'ın “ma'dûm” olana “şey” dediğine yönelik bir eleştiriye cevap olarak “Allah bir şeyi yaratmak istediği zaman ona ‘kün’ der, o da ‘şey’ olur” ifadesini kullanmaktadır.⁴⁷ Mevcut eserinden hareketle Simnânî'nin doğrudan İbn Hazm tarafından ona atfedilen görüşe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

44 İbn Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3/548. İbn Hazm'ın sıfat meselesine ilişkin Eş'arî düşünceye yönelik eleştirileri için bk. Abdullah Yekta - Mehmet Kubat, “İbn Hazm'ın Sıfatlar Konusunda Mu'tezile ve Eş'arîleri Tenkidi”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 8 (2020), 44-69. Hanbelîler ile Eş'arîler arasındaki tartışmalarda da Hanbelîlerin bu minvalde örneklere yer verdiği bilinmektedir. Hanbelîlerin bu konudaki kanaatleri ve aynı İbn Hazm gibi Eş'arîlerin yaklaşımını Kur'an ile alay etmek şeklinde değerlendirmeleri hakkında bk. İsa Koç, *Mezhepler Arası Mücadele Hanbelîlik-Eş'arîlik İlişkisi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022), 240-243.

45 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 132-148.

46 İbn Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3/550.

47 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 40-41.

İbn Hazm'ın Simnânî'nin ismine atıfta bulunarak Eş'arîleri eleştirdiği konulardan biri de, insanın ölümünden sonra meydana gelecek olan ruh-beden ilişkisidir. İbn Hazm, Bâkılânî ve Simnânî'nin eserlerinde olduğunu iddia ettiği bazı ifadeleri tenasüh ile ilişkilendirmiştir. Simnânî kitabında, Bâkılânî ve arkadaşlarının şehitlerin ruhlarıyla ilgili bazı görüşlerine yer vermektedir. İbn Hazm'a göre zikredilen bu görüşler, dinle alay etmek anlamına gelmektedir. Yine ona göre Eş'arîlerin önde gelenlerinden bazıları, ruhun insanın ilk yaratılışında ve öldükten sonra dirilişinde bedenün özünü oluşturduğu kabul edilen madde anlamına gelen "acbü'-z-zeneb" içinde baki kalacağını düşünmektedir.⁴⁸ Ancak Simnânî'nin eserinde "Tenasüh Ehlinin Şüpheleri" ve "Bu Şüphelerin Reddedilmesi"ne⁴⁹ yönelik iki başlık altında birçok malumata yer vermiş olması ve bu kısımda onların iddialarını çürütmesi İbn Hazm'ın ilgili konudaki görüşlerini şüpheli hâle getirmektedir.

4.5. Peygamberlerin Günah İşlemesi ve Hz. Muhammed'in Fazileti

İbn Hazm'ın tecsim iddiasının yanı sıra Simnânî'yi sert ve yoğun bir şekilde eleştirdiği diğer bir konu, peygamberlerin günah işlemesi ve Hz. Muhammed'in, ümmetinin en faziletli bireyi olup olmadığı meselesidir. Bu konu özelinde İbn Hazm'ın muarızlarını "küfür, katıksız şirk, İslâm'dan irtidat" gibi çok sert ifadelerle ilzam ettiği görülmektedir. Hatta İbn Hazm, zikredilen kanaate sahip isimlerin kanının ve malının mubah olduğunu söylemiştir. İbn Hazm'ın aktardığına göre Simnânî, peygamberlerin tebliğ hususunda yalan söylemesi hariç büyük ve küçük günah işlemesinin caiz olduğunu savunmuştur. Aynı konu çerçevesinde Simnânî'den aktarılan, Hz. Muhammed'in yasakladığı bir eylemi gerçekleştirmesi, onun nesh edildiği anlamına gelmeyeceği şeklindeki görüşe de yer verilir. Simnânî'ye atfedilen görüşe göre Hz. Muhammed bu eylemi, Allah'a âsi olarak yapmış olabileceği için doğrudan bu davranışın nesh edildiği fikrini savunmak doğru değildir. İbn Hazm, bu konuda İbn Fûrek'e atfettiği peygamberlerin sadece küçük günah işlemesinin caiz olduğu görüşüne de değinmiştir. Ayrıca ona göre Bâkılânî ve İbn Fûrek'in hocası İbn Mücâhid et-Tâî'nin de aralarında yer aldığı Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Hâricîler ve Şîilerden müteşekkil bütün Müslümanlar, peygamberlerden kasıtlı bir şekilde küçük veya büyük günahın sadır olmayacağını düşünmektedir.⁵⁰ Buradan hareketle İbn Hazm, İbn Fûrek ve Simnânî'nin neredeyse bütün Müslümanlardan farklı bir kanaate sahip olduğunu vurgulamak istemiştir.

İbn Hazm, Simnânî'nin *el-İmâme* adlı kitabında "Şayet akıl, Hz. Peygamber'in yüce Allah'tan alıp tebliğ ettikleri hususunda masum olmasının gerekliliğini ortaya koymamış olsaydı, elbette onun tebliğ konusunda da masum olması gerekmezdi" ve "Hz. Peygamber'in elçilik görevini eda ettikten sonra küfre düşmesi mümkündür" şeklindeki birtakım görüşlere yer verdiğini iddia etmiştir. İbn Hazm'ın ifadelerine göre Simnânî, Hz. Peygamber'in küfür, zina, livata, âsîlik, hırsızlık ve bütün günahları işleyebileceğini mümkün görmüştür. Ona göre

48 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 5/85-86.

49 Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 424-432.

50 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 4/5-7.

İbn Fûrek ise bu sayılanları mümkün görmemekle birlikte kadınları öpmek, onlara meyletmek, çocukları uyarıp azarlamak ve buna benzer küçük günahların Hz. Peygamber için söz konusu olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Hazm'a göre Simnânî, "Hz. Peygamber'in Allah'a isyan etmesi ve ümmetine emrettikleri hususunda Allah'a muhalefet etmesinden dolayı ashabının onu eleştirmesi farz değildir" demiştir.⁵¹ Anlaşıldığı kadarıyla zikredilen görüşler Simnânî ve İbn Fûrek'e ait olsa dahi İbn Hazm abartılı olan bu ifadelerinde karşı tarafı zor durumda bırakma amacıyla hareket etmiş gibi gözükmektedir. İbn Hazm tarafından zikredilen konular hakkında Simnânî'nin eserinde malumat bulunmamaktadır. Ancak Simnânî'nin, Hz. Muhammed'in şefaatinin ispatlama sadedinde eserinde bazı bilgilere yer vermiş olması ve birçok konuda hadisleri delil olarak kullanması bu tarz iddiaların gerçeklik ihtimalini azaltacak boyuttadır.

Konuyla ilişkili olarak gündeme getirilen diğer mesele, Simnânî'nin Hz. Muhammed'in, ümmeti içerisinde yaşadığı dönemde en faziletli kişi olmadığına ilişkin görüşü benimsediğine yönelik ifadelerdir. Nitekim İbn Hazm, Simnânî'ye "peygamberliğin başlangıcından vefatına kadar, ümmeti içinde Hz. Muhammed'den daha faziletli birisinin olabileceğini mümkün gördüğü" şeklinde bir görüş atfetmiştir. İbn Hazm'a göre mutasavvıfların "Veli nebiden daha faziletlidir" şeklindeki fikirleri bilinse de daha önce kimse tarafından bu şekilde bir görüş ortaya atılmamıştır.⁵² Bunun dışında İbn Hazm'a göre Simnânî, imamet konusundaki kapsamlı eserinde "imamın kendi zamanındaki insanların en faziletlisi/efdal olmasını imametın şartları" arasında kabul ederek bir önceki görüşüyle çelişen bir fikri benimsemiş olur.⁵³ Simnânî'ye atfedilen eserin elimizde olmaması ve *el-Beyân*'da bu konuyla ilgili ifadelerle yer verilmemesi sebebiyle İbn Hazm'ın bu iddiaları hakkında değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Hz. Muhammed ile ilgili olarak Simnânî'nin ismine yer verilen ve daha çok tefsir kaynaklarında karşımıza çıkan diğer bir husus, onun Hz. Muhammed'in yazmayı öğrenmesine ilişkin değerlendirmeleridir.⁵⁴ Bu rivayetlere göre Simnânî, hayatının başında okuma yazma bilmeyen Hz. Muhammed'in, ömrünün sonlarına doğru okumayı öğrenmesini mucize olarak yorumlamıştır. Nitekim Ebû Zer el-Herevî'ye, daha önceden yazmayı bilmemesine rağmen Hz. Peygamber'in Hudeybiye sözleşmesini eliyle yazması ve itiraz edilen kısmı silmesinden hareketle okumayı öğrendiği şeklinde bir görüş nispet edilmektedir.⁵⁵ Bu ifadelerden yola çıkarak dönemin Eş'arîleri arasında ya da en azından Ebû Zer el-Herevî ve Ebû Ca'fer es-Simnânî'nin içinde yer aldığı grup açısından bu fikrin ortak bir kanaat olduğu söylenebilir. Bahsedilen hususu destekleyen diğer bir delil de Bâcî'nin *Risâle fi'l-hilâfi'l-vâkı' fi kitâbeti'n-Nebî yevme'l-Hudeybiyye* isimli risalesinde bu konuyu aynı hocaları gibi ele almasıdır.⁵⁶

51 İbn Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3/586-588.

52 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 4/53.

53 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 5/6.

54 Şihâbeddin Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'i'l-mesâni*, thk. Ali Abdü'l-Bâri Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 11/6.

55 Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *Gâyetü's-sül fi hasâisi'r-resûl*, thk. Abdullâh Bahruddin Abdullah (Beyrüt: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 133.

56 Ramazan Şeşen, "Peygamber Hz. Muhammed'in Okuma-Yazma Bilip Bilmediğine Dâir Rivâyetler, Bu Konuda

Zikredilen risale, *Tahkiku 'l-mezheb fi enne 'n-Nebiyye kad keteb* ismiyle neşredilmiş ve eserde Bâkılânî'nin de aynı kanaate sahip olduğu belirtilmiştir.⁵⁷ Netice olarak daha önce zikredilen Bâkılânî-Simnânî-Bâcî çizgisinin bu konuda da fikir birliğine sahip olduğu görülmektedir.

Zikredilenler dışında İbn Hazm'ın Simnânî'yi eleştirdiği konular arasında Allah'ın emir ile nehyine ve büyük günahlardan tövbe etmeye ilişkin hususlar yer almaktadır. İbn Hazm'a göre Simnânî'nin hocalarına atfettiği “bir şeyi emretmek, emredenin isteğine ve yasaklamak da onu kerih gördüğüne işaret anlamına gelmeyeceği” görüşü; İslâm'a, icmâa ve makule muhalefet anlamına gelmektedir.⁵⁸ Simnânî'nin Bâkılânî'ye bir konuda muhalefet ettiğini zikreden İbn Hazm, bunu kendi aleyhlerinde şahitlik ve birbirlerini kınama olarak yorumlamıştır. Bu anlatıda Simnânî, hocasının zina, hırsızlık, namazı terk etmek, zekât vermemek gibi günahları işleyen bir kişinin bunların hepsinden değil de bazılarında tövbe etmesini yeterli bulmamasına karşı çıkmaktadır. İbn Hazm zikredilen görüşün Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin fikri olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Simnânî, Bâkılânî'nin “Allah, büyük günahlardan sakınmak suretiyle küçük günahları bağışlamaz” fikrini savunduğunu açıklamıştır.⁵⁹ İbn Hazm bu şekilde Eş'arîlerin kendi içlerinde dahi birçok farklı fikre sahip olduğunu vurgulamak istemiştir.

Sonuç

Günümüzde İran topraklarında kalan Simnân şehrinde doğan, Bağdat'ta büyüyen ve burada eğitim alan, hayatının son dönemini Musul kadısı olarak geçiren Ebû Cafer es-Simnânî, Hanefî-Eş'arî kimliğiyle İslâm düşüncesindeki istisnai isimler arasında yer almaktadır. Eş'arî düşüncenin, Bâkılânî ile birlikte başlayan ve Endülüs'e kadar uzanan batı bölgelerine aktarılması sürecinde Simnânî kilit bir rol oynamıştır. Eş'arî-Bâhilî-Bâkılânî-Simnânî-Bâcî silsilesi üzerinden Eş'arîlik bölgeye intikal etmiş ve özellikle Endülüs'te yankı uyandırmıştır. İbn Hazm'ın Eş'arîlik eleştirilerinde bu isimlerin son üçü geniş bir yer bulmuştur. Nitekim İslâm düşünce geleneğinde Simnânî'nin ismine yoğun bir şekilde atıfta bulunan isim İbn Hazm'dır. Onun dışında İbn Teymiyye ile birlikte bazı tefsir kaynaklarının müellifleri de Simnânî'ye değinmektedir. İbn Hazm'ın Eş'arî karşıtlığı, Simnânî'ye atfettiği görüşleri ve yapmış olduğu ağır eleştirileri sorgulanır hâle getirmiştir. Nitekim Simnânî'nin eseri incelendiğinde, İbn Hazm'ın Eş'arîliğin bölgedeki yükselişini durdurma gayesiyle meseleleri kasıtlı olarak yanlış ve abartılı ifadelerle yorumladığı anlaşılmaktadır. İbn Hazm tarafından Simnânî ve genel olarak Eş'arîler, Cehm b. Safvân'ın takipçileri olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde İbn Teymiyye'nin de kendi düşüncesi çerçevesinde Simnânî'yi daha gelenekçi bir çizgide kabul etme ve onun üzerinden de Eş'arî'nin akıl eksikliğini görüşünü, Mu'tezilî olduğu geçmiş döneme hapsedme

Ebû'l-Velid el-Bâcî Tarafından Yazılan Risâle”, *XII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 2/475-503.

57 Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *Tahkiku 'l-mezheb*, thk. Ebû Abdurrahman b. Akil ez-Zâhirî (Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983).

58 İbn Hazm, *el-Fasl fi 'l-milal ve 'l-ehvâ ve 'n-nihal*, 5/78.

59 İbn Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3/568.

eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibariyle özellikle muhalif fırka mensuplarının eleştiride bulunduğu şahıs ya da mezhep hakkındaki muhtelif görüşlerinin, muhatapların kendi kaynaklarından ya da farklı kaynaklardan teyit edilmesinin gereklilik arz ettiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu makalenin kapsamı dışında bırakılması nedeniyle Simnânî'nin Ehl-i Sünnet tasavvuru, Mu'tezile karşıtlığı ve diğer mezheplere ilişkin değerlendirmeleri hakkında müstakil çalışmaların yapılması gerekmektedir. 5./11. yüzyıl Eş'arî düşüncesi içerisinde Simnânî gibi hakkında fazla kalem oynatılmayan İbnü'l-Lebbân özelinde yapılacak çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca “Şâfiyyetü'l-fikh, Hanbeliyyetü'l-usûl” şeklinde ifade edilen Şâfiî-Hanbelî isimler ve düşünce dünyalarına ilişkin çalışmalara ihtiyaç olduğu da belirtilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb. “Mukaddime”. *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvihâti ehli't-tuğyân*. mlf. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî. 1-28. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1435/2014.
- Akpınar, Ömer Faruk. “Ebû Zer el-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 37/1 (2019), 725-757.
- Alibekiroğlu, Fatmanur. *Tarihsel Süreçte Hanefilik-Mu'tezile İlişkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Alibekiroğlu Eren, Fatmanur. “İ'tizal Fikri Nispet Edilen Şâfiî Şahıslar ve Fıkıhta Şâfiliği Benimseyen Mu'tezilî Şahıslar”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2019), 76-111.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'i'l-mesânî*. thk. Ali Abdü'l-Bârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1194.
- Apaydın, H. Yunus. *İbn Hazm Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni*. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.
- Aslan, Ali. *Bâkîllânî'nin Keşfî Esrârî'l-Bâtıniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ayğın, Fadıl. “Eş'arî Kelâmının Sistemleşmesine Katkıları Bakımından Ebû İshâk el-İsferâyîni”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 7-28.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *Tahkîku'l-mezheb*. thk. Ebû Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî. *Kitâbü Usûli'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü'l-Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*.

- thk. İmâduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1987.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *el-İnsâfîmâ yecibu i'tikâduhu ve lâ yecûzu'l cehlu bih*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenîd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993.
- Birinci, Züleyha. "Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlâtü Ehli'r-Re'yani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlîl, Tahkîk ve Tercümesi -Neşr-". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 89-119.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*. thk. Abdülhalîm en-Neccâr - Ramazan Abdü't-Tevvâb. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1977.
- Çınar, Halime. *Simnânî'nin "Ravzatü'l-Kudât" Adlı Eseri ve Hanefî Edebî'l-Kâdî Literatüründeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Gimaret, Daniel. "al-Simnânî". *Encyclopedia of Islam*. ed. C. E. Bosworth vd. 9/614. Leiden: Brill, 2. Basım, 1997.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkîllânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/531-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1349/1931.
- Holtzman, Livnat. "İbn Akîl (ö. 513/1119) Mihnesi ve İbnü'l-Kuşeyrî (ö. 514/1120) Fitnessi". çev. Salih Çift. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. ed. Sabine Schmidtke. 851-874. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2022.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetillah b. Abdullah b. Hüseyin. *Tebyînü kezibi'l-müfterî fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Hüsamuddin el-Kudsî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1399.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri. *Makâlâtü's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî İmâm Ehli's-sünne*. thk. Ahmed Abdurrahman es-Sâiyh. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2005.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri. *el-İbâne an turuku'l-kâsîdîn ve'l-keşfan menâhici's-sâlikîn*. thk. Muhammed Alâuddin Zeynû. Dimaşk: Dâru Ziyâi's-Şâm, 2018.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. *en-Nüket 'alâ sahihi'l-Buhârî*, thk. Hişâm b. Ali - Nâdir Mustafa Mahmud. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrahim Nasr - Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd. *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin. *Der'u te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 11 Cilt. Riyad: Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 37 Cilt. Medine: Mücemme'u Melik Fahd, 1425/2004.
- İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Gâyetü's-sül fi hasâisi'r-resûl*. thk. Abdullâh Bahrüddin Abdullah. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî. *Hediyyetü'l-'ârifîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1951.

- Karadaş, Cağfer. “İbn Hazm ve Eş'arilik Eleştirisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2019), 89-102.
- Koç, İsa. *Mezhepler Arası Mücadele Hanbelilik-Eş'arilik İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1413/1993.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülhasan et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mehâ Saîd Hamîd. “Kâdî'l-Mevsîl Ebû Ca'fer es-Simmânî: Dirâse fî Siretihi ve Neşâtihî'l-İlmî”. *Mecelletu Dirâsât Mevsiliyye* 12/39 (2013), 44-66.
- Muhammed Cemalüddin el-Kâsimî. *Tefsîru'l-Kâsimî*. thk. Muhammed Bâsîl Uyûn es-Sevd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Özel, Ahmet. “Bâcî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Schmidtke, Sabine. “İbn Hazm's Sources on Ash'arism and Mu'tazilism”. *İbn Hazm of Cordoba: The Life and Works of a Controversial Thinker*. ed. C. Adang vd. 375-401. Leiden: Brill, 2012.
- Schmidtke, Sabine. “Giriş”. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. ed. Sabine Schmidtke, çev. Orhan Şener Koloğlu vd. 27-53. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Serdar, Murat. “İbn Hazm'ın Eş'arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”. *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri*. ed. Cemalettin Erdemci - Fadıl Ayğın. 2/89-120. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Serdar, Murat. “Endülüs'te Bir Kelamcı Olarak İbn Hazm”. *Endülüs İlim Havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 235-272. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Simmânî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-Beyân 'an usûli'tl-îmân ve'l-keşf 'an temvîhâti ehli't-tuğyân*. thk. Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb. Kuveyt: Dâru'z-Ziya, 1435/2014.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383/1964.
- Şeşen, Ramazan. “Peygamber Hz. Muhammed'in Okuma-Yazma Bilip Bilmediğine Dâir Rivâyetler, Bu Konuda Ebû'l-Velîd Tarafından el-Bâcî Tarafından Yazılan Risâle”. *XII. Türk Tarih Kongresi*. 2/475-503. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Taberî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Mehdi. *İlk Dönemlerde Tevil Sorunu*. çev. Necla Bodur - Osman Bodur. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- Thiele, Jan. “Between Cordoba and Nîsâbü'r The Emergence and Consolidation of Ash'arism (Fourth-Fifth/Tenth-Eleventh Century)”. *The Oxford Handbook of Islamic Theology*. ed. Sabine Schmidtke. 225-241. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Tihâmî, İbrahim. “Mağrib'te Eş'arîlik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)”. çev. Murat Akın. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 331-358.
- Timür, İhsan. “Mâtürîdîlik Dışı Sünnî Hanefîlerin İtikadî Eğilimleri Üzerine”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 189-216.
- Toru, Ümüt. “Ashâbü'l-Hadîs Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Algısı”. *V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik)*. ed. Mustafa Aykaç vd. 449-468. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.

- Türcan, Galip. “İbn Hazm’a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği”. *Milel ve Nihal* 6/3 (Aralık 2009), 81-95.
- Turki, Abdel Magid. *Polemiques entre Ibn Hazm et Bagi sur les principes de la loi musulmane: Essai sur le litteralisme zahirite et la finalite malikite*. Algiers: Etudes et Documents, 1973.
- Yavuz, Abdullah Ömer. *Coğrafya ve Mezhep Horasan’da Eş’ariliğin Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Yekta, Abdullah. - Kubat, Mehmet. “İbn Hazm’ın Sıfatlar Konusunda Mu‘tezile ve Eş‘arileri Tenkidi”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 8 (2020), 44-69.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985.
- Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A‘lâm kâmusü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 2002.

